УДК 81'42

Галина Сюта
м. Київ

ТИПОЛОГІЯ І ФУНКЦІЇ БІБЛІЙНИХ ЦИТАТ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ XX ст.

Біблійна цитата у сучасному українському поетичному тексті — це функціонально-стилістичний код, який репрезентує діалогічні зв'язки авторського мовомислення з прецедентним текстом Святого Письма. Лінгвопоетична актуальність різних за способом реактуалізації, структурою та текстотвірними функціями цитувань із Біблії висвітлена також в аспекті представлення прецедентних ситуацій.

Ключові слова: *поетичний текст, прецедентний текст, метатекст, біблійна цитата, прецедентна ситуація, типологія лексичної цитати, функції цитати, резонансність цитати.*

Активізація лінгвістичного інтересу до феномену біблійної цитати, мовних механізмів її вживання й реінтерпретації у поетичному тексті пов'язана з розвитком теорії інтертекстуальності, у контексті якої ця цитата трактується передусім як механізм діалогування авторського тексту з універсумом духовної культури, функціонально-стилістичний код, що свідчить про зорієнтованість поетичного мовомислення на образно-символічну, мовно-естетичну систему Святого Письма.

Продуктивність використання біблійних цитат у різних структурно-семантичних форматах (цитата-вислів, цитата-слово, цитата-алюзія тощо) в українській мовно-поетичній практиці XX ст. підтверджує належність Святого Письма до текстів, «що становлять ядро національної культури і чиї енергетичні властивості відносно незмінні з моменту їх появи» [6: 53]. Тому природно, що до нього постійно звертається мовна свідомість авторів, підтримуючи актуальну для всіх періодів розвитку національного

© Г.М. СЮТА, 2013

художнього дискурсу традицію вживання експлікованих та прихованих, точних і різноступенево трансформованих, графічно виділених (маркованих) і невиділених (немаркованих), розгорнутих і точкових цитат із Біблії. Адже й у час «войовничого атеїзму» вони (хоч і по-різному інтерпретовані) вживалися у поетичних та прозових текстах різних жанрів не тільки як лексико-семантичні виразники біблійних мотивів, але передусім як носії універсальних, позачасових культурних змістів, актуальність яких не вимірюється часом, оскільки «Біблія дарує нам магічні ключі до минулого і майбутнього» [12: 10]. Сьогодні цитування Святого Письма у поетичній мові — один із визначальних способів художнього смислотворення через апеляцію до християнської духовної традиції.

Варто наголосити на тому, що природа та функції біблійних цитат у «світській» поезії та у творах, стилізованих під конфесійні жанри, різні, оскільки сам тип мовно-естетичної організації останніх детермінує використання специфічної лексики, актуальних для сакрального стилю зворотів, синтаксичних структур, образів[1]. Порівняймо вірш Д. Павличка «Молитва до Тараса» (*Отче наш, Тарасе всемогущий,/ Що створив нас генієм своїм,/ На моїй землі, як правда, сущий,/ Б'ющий у неправду, наче грім./.../ Да святиться слова блискавиця,/ Що несе у вічну далечінь/ Нашу думу й пісню. Да святиться/ Між народами твоє ім'я. Амінь.*).

Різнорівневі мовні знаки, які засвідчують спорідненість авторської стилізації з *Господньою молитвою* (пор.: *Отче наш.., да святиться ім'я Твоє; хліб насущний, на землі, амінь*; старослов'янські лексичні форми *сущий, б'ющий, даждь*), стають компонентами інтертекстуальної стратегії і в поезії інших жанрових форматів. Апелювання до їхньої емоційно-ціннісної пам'яті увиразнює експресивність віршів громадянського, публіцистичного звучання (*Мій народе!/ Темний і босий!/* ***Хай святиться твоє ім'я*** — Є. Плужник); ***Даждь нам, Боже, днесь****. Не треба завтра — /* ***Даждь нам днесь, мій Боже! Даждь нам днесь!****/ Догоряють українські ва-*

---

[1] Показові з цього погляду поетичний жанр молитви (вірші «Молитва», «Акафист» Є. Маланюка, фрагмент «Під твою милість прибігаємо...» із циклу «Молебень до Богородиці» В. Вовк, «Акафіст до Богородиці із Красова» І. Калинця, цикл «Молитви» Б. Рубчака), також літературні переспіви псалмів («Покаянні псалми» Д. Павличка, інтерпретації Псалмів Давидових Л. Костенко), твори духовного змісту Б.І. Антонича («Ut in omnibus glorificetur Deus. Хай у всьому прославиться Бог», «Veni sancte spiritus! Прийди, Святий Духу!, «Gloria in excelsis. Слава на висотах», «Deus Magnificus. Великий Господь», «Te Deus laudamus. Тебе, Бога, хвалимо», «Resurectio. Воскресіння», «Momentum cum Deo. Хвилина з Богом», «Veni creador! Творче, прийди!», «Mater dolorosa. Страдальна Мати», «Magnificat. Величання»), Є. Маланюка («Воздай їм, Господи...», «Голгофа»), В. Вовк («Благовіщення», «Перед яслами»), І. Жиленко, («Поема пісень», «Благовіщення»), І. Калинця («Тренос ще над однією хресною дорогою», «Тернові терцини»), Б. Рубчака (поема «Подорож з Учителем»). Див. також: Молитва небо здіймає вгору: Антологія української християнської віршованої молитви XIX — початку XXI століть / Упоряд. Г.В. Баран. — Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2011. — 1056 с.

три./ Догоряє український весь/ край. Моя дорога догоряє... — В. Стус), також ліричної поезії (*Впізнаватимеш кожен прожилок/ на листках і кожну ягоду, і піщинку,/ бо всьому є своя назва,/* ***яко на землі, так і на небі****...* — Ю. Андрухович). Знаково, що висока «внутрішня енергетика» (термін Н.А. Кузьміної) цих канонічних сакральних словесних кодів сприяє їх органічному входженню у метатекст без порушення його лінеарності, однак ознаки певної семантичної дистанційованості як цитатних знаків, «чужого» слова при цьому не нівелюються через стійкість, упізнаваність зв'язку з прецедентним текстом Господньої молитви.

Біблійні цитати у мові української поезії ХХ ст. різноманітні і за способом та ступенем актуалізації, і за функціонально-текстотвірним навантаженням. Не однакові вони й із погляду збереження / трансформованості в метатексті первинної лексико-семантичної структури. Отже, різною може бути і їх класифікація – залежно від того, який із згаданих критеріїв покладено в основу систематизації. Зокрема, актуальну для аналізу художнього тексту рівневу типологізацію цитат запропоновано у монографії Н.А. Кузьміної — одному з найгрунтовніших на сьогодні досліджень цитати в аспекті розгляду еволюції поетичної мови як вербалізованого типу художньої свідомості, вивчення якого сприяє теоретичному осмисленню принципів створення тексту. Дослідниця виокремлює цитати метрико-ритмічні (цитата-розмір, цитата-рима), звукові (цитатні звукові ряди), словотвірні (цитати — індивідуально-авторські оказіоналізми), лексичні (цитата-висловлювання, цитата-слово), структурні (заголовок, епіграф). При цьому підкреслює, що евристичну цінність опису названих рівневих різновидів посилює врахування лінгвосинергетичних властивостей цитати, передусім її ментальна й емоційна резонансність, здатність через активізацію певних опорних кодів, які й пов'язують, об'єднують прототекст і метатекст як різночасові фрагменти культури, викликати емоційно-естетичний відгук у читача [6].

Для сучасних поетичних текстів актуальні всі названі рівневі різновиди цитат, однак основним механізмом вербалізації цитатного мовомислення, скорельованого із прецедентним текстом Біблії, залишається *цитата лексична*.

Основи класифікації лексичних цитат розроблено на початку 1970 рр. [8], а наприкінці ХХ — на поч. ХХІ ст. поглиблено й деталізовано з урахуванням новітніх методик дослідження художнього тексту й міжтекстових взаємодій (Н.А. Фатєєва, Н.А. Кузьміна, Т.О. Смирнова, К.О. Козицька, О.К. Жолковський).

Найбільш загальна типологізація біблійних цитат спирається на акцентований у праці З. Г. Мінц і актуальний для всіх різновидів лексичних цитат критерій контекстної представленості. З цього погляду біблійні цитати в українській поетичній мові ХХ ст. функціонують як:

1) *точні цитати (власне цитати)* — дослівно відтворені уривки чужого тексту; вони можуть бути явні, марковані (графічно виділені лап-

ками або їх типографсько-еквівалентними замінами — шрифт, розрядка, підкреслення тощо) чи приховані (у тексті графічно не виділяються, але безпомильно ідентифікуються, оскільки відтворюють відомий читачеві фрагмент біблійного знання).

2. *Неточні цитати,* або перефразування прецедентного висловлювання.

3. *Цитатні знаки — вказівки на «чужий текст»*, які у семантично й структурно згорнутому вигляді містять вказівку на текст-джерело.

Як уже відзначено вище, *точні біблійні цитати* (*власне цитати*) — це дослівне відтворення прецедентного вислову Святого Письма. Зазвичай це вислів, який закріплений традицією національно-мовного вживання, але не втратив зв'язку з прецедентним текстом і в масовій свідомості мовців послідовно співвідноситься з ним. Найсильніша структурно-композиційна позиція таких цитат — епітекстова (заголовок, епіграф). У цих позиціях цитата найчастіше атрибутується як «чуже» слово, що підкреслює вказівка на джерело цитування. Наприклад, назва вірша Л. Костенко «Перш, ніж півень запіє...» — дослівна цитація пророцтва Ісуса Христа про відречення апостола Петра. Виведений як заголовок і згодом повторений у метатексті, біблійний вислів виформовує інтертекстуальне поле: «повертає» свідомість читача до конкретних «ділянок» прецедентного тексту (*Петро відрікається Ісуса*. Іван, 18:15–18; *Петро вдруге і втретє відрікається Ісуса,* Іван, 18:25–27) й водночас ментально пов'язує авторський вислів Л. Костенко з іншими творами національної та світової літератури, у яких через апелювання до цієї прецедентної ситуації висвітлюється тема духовної вірності (пор. у поезії Л. Українки «То, може, станеться і друге диво...»: *Що скажеш ти тоді?/ Чи, може, й ти/ пошлеш мені веселу звістку дати/ Твоїм забутливим і потайним* ***друзям,/ Що тричі одрікалися від тебе****?*).

Кореляція семантики цитатного заголовка з основним змістом вірша — предмет окремого розгляду. Відзначимо тільки, що як назви поезій або ж їхніх частин уживаються і точні цитати (В. Вовк «Під твою милість прибігаємо...», Б.І. Антонич «Прийди, Святий Духу!», «Слава на висотах», Є. Маланюк «Воздай їм, Господи...», «Аще забуду тебе, Ієрусалиме»), і неточні, трансформовані (І. Жиленко «Поема пісень»). Заголовки у форматі точної цитати дослідники (М.М. Гіршман, Н.А. Кузьміна) називають «сильними» й порівнюють їхню текстотвірність з «енергією туго стиснутої пружини» (В.А. Кухаренко), вивільнення якої розгерметизовує семантичну пам'ять вислову і стимулює її розвиток. Зазвичай цитата-заголовок або ключові для неї лексеми є також компонентами віршового тексту й засвідчують таку закономірність: що інтенсивніше, частіше, систематичніше вони повторюються, то виразнішою є значущість і резонансність самої цитати, яку читач сприймає «у вигляді фону, «семантичної традиції», «ореолу» [..], що народжує відчуття інтертекстуальної глибини художнього твору» [6: 142]. Так, вислів «Перш ніж півень запіє..» творить семантичну й естетичну цілісність із сюжетним розвитком вірша, який, у свою чергу, є структурною цитатою із Святого Письма.

Отже, цитатність заголовка тут не формальна, а змістово визначальна й діалогічна, оскільки виявляє онтологічну сутність цитати як механізму інтертекстуалізації. Функціонуючи і як заголовок, і як компонент тексту, цитата стає метонімічним замісником цілого біблійного фрагмента й пов'язаного з ним духовно-ціннісного змісту.

Візуально цитатний характер точних біблійних включень в авторський метатекст маркують графічні стилістичні засоби (передусім — лапки, також шрифт, розрядка, підкреслення тощо), які сприяють ефективній ідентифікації «чужого слова». Наприклад: *То лиш слова, Джордано,/ «**Спочатку було Слово!**»/ Воно безсмертне* (О. Бердник); *Єлисавета в ясному уборі/ Лілеї рвала: пахощі — кадило:/ «**Благословенна в жонах ти, Маріє**»* (В. Вовк); *І молиться: «**Прости їм, Боже,/ Не відають-бо, що творять**,/ мої нащадки вже не схожі/ ні на людей, ні на звірят»* (І. Жиленко); *Я виходжу і тихо молюсь,/ і тепліє з молитви серце./ Боже, я тебе не боюсь./ Знаю: ти милосерден./ («**Він очеретини надломленої не доломить/ і ґнота тліючого не загасить...**»)* (І. Жиленко). Із погляду лінгвопрагматики такі точні марковані цитати — це мовомисленнєві стереотипи. Завдяки максимально дослівному відтворенню вони чітко співвідносяться з прецедентним текстом і «живуть» у мовній свідомості соціуму як носії певного фрагмента сакральних знань, пор.: «Де Авель, твій брат? А той відказує: «Не знаю. Чи я сторож брата свого?» (4: 9) // *Завіт/ «**Я не сторож/ брату своєму**...»./ Дарма.* (В. Простопчук).

Актуальними для мови віршів і духовного, й світського змісту є також точні графічно немарковані («незалапковані») біблійні висловлення. Знаковими з-поміж них вважаємо ті, в структурі яких збережено характерні для прецедентних текстів старослов'янські лексичні й граматичні форми. На початку XX ст. зразки таких слововживань засвідчує поетична мова І. Франка (***Благословенна ти поміж жонами,**/ Одрадо душ і сонце благовісне,/ Почата в захваті, охоплена сльозами,/ О раю мій, моя ти муко, пісне* («Сонет» / пор.: *Благословенна ти поміж жонами* (Лука, 1: 42); П. Тичини (*Ми єсть свого народу вірні діти,/ **Од крові кров, од плоті рідна плоть*** [пор.: «І перетворив Господь Бог те ребро, що взяв із Адама, на жінку, і привів її до Адама. І промовив Адам: Оце тепер вона — кість від костей моїх, і тіло від тіла мого» (Буття 2:21–23)]. Цю традицію продуктивно продовжують індивідуальні мовотворчі практики другої половини XX ст.: *Вночі ворота Лаври не гостинні,/ Даремно тут і возвишати глас./ **Глас вопіющого в пустині,**/ напевно, був чутніший, як у нас* (Л. Костенко); ***Юдоль плачу**, земля моя, планета,/ блакитна зірка в часу на плаву,/ мій білий світ, міцні твої тенета...* (Л. Костенко); *Відпущена всім часу міра,/ а міра має береги./ **Не сотвори ж собі кумира**./ Кумири гірші ніж боги* (П. Дорошко); *Їм **несть числа**. Вони ідуть.* (І. Римарук).

Прикметно, що точних цитат біблійного походження (надто ж точних атрибутованих, виділених лапками) кількісно значно менше, аніж неточних, які передбачають різноступеневе перефразування, «неточне відтворення слів джерела із збереженням структури висловлювання» [11].

У корпусі неточних, різноступенево трансформованих цитат дослідники (З.Г. Мінц, Н.А. Кузьміна) розрізняють: а) «забуті» цитати, що не розпізнаються читачем і, відповідно, не можуть бути адекватно прочитані (такі види «чужого» слова іноді кваліфікуються як «цитата для автора — не цитата для читача» (Н.А. Кузьміна); б) цитати, які відіграють роль «забутих», імітують пригадування «чужого» слова; в) нетотожно відтворені цитати, з необхідними для нового контекстного вживання змінами граматичних форм.

Численні віршові фрагменти, що репрезентують різні етапи розвитку української поетичної мови у XX ст., відтворюють відомі біблійні висловлення у різних ступенях лексико-синтаксичної трансформації. Зокрема, мінімально видозміненими, фактично тільки адаптованими до версифікаційних параметрів метатексту біблійними цитатами є такі авторські контексти: *Бо* ***що із пороху повстало,/ те в порох перейде****./ Хто знає, чи душа людини/ злітає до небес* (Д. Загул) [пор.: «У поті свого лиця ти їстимеш хліб, аж поки не вернешся в землю, бо з неї ти взятий. Бо ти порох, – і до пороху вернешся» (Буття 3:19)]; ***Лікарю, зцілися сам****,/ Чи ж тобі нести свободу/ Непідкупному народу,/ Непідробним небесам* (І. Римарук) [пор.: «Лікарю, вилікуй себе самого» (Лука, 4:23)].

Окремий різновид цитувань цього типу — контексти, що постали внаслідок інтертекстуальної деривації — розбудови, нарощування, оновлення біблійних або біблійно зумовлених висловлень, на «семантичне факсиміле» (Н. А. Кузьміна) яких наклалися відбитки тих індивідуальних мовостилів, у яких вони вже були реінтерпретовані. Наприклад, відомо, що початкові рядки поезії Т. Шевченка «Ісаія. Глава 35» (*Радуйся, ниво неполитая!/ Радуйся, земле неповитая/ Квітчастим злаком!/ Розпустись,/ Рожевим крином процвіти!/ І процвітеш, позеленієш...*) і смислово, і в ключових лексемах апелюють до фрагменту Книги пророка Ісайї «Звеселиться пустиня та пуща, і радітиме степ, і зацвіте, мов троянда» (Ісайя, 35:1) (власне, цю спорідненість підкреслює і назва твору). Саме в такому лексико-граматичному оформленні, зі збереженням Шевченкового звертання, ці слова відтворені й семантично оновлені у поезії А. Малишка: ***Радуйся, ниво моя, не полита/*** *Стронцієм білим і жаром-сльозою./* ***Радуйся, ниво моя,*** *не покрита/ Чорною атомною грозою* («Нива»).

Так само через «посередництво» Шевченкового мовостилю українська поетична мова збагатилася перифразою *Адамові діти* («рід людський»). Генетично вона пов'язана з іменем *Адам*, упізнаваність, «ядерний» статус якого у мікросистемі біблійних антропонімів сприяли його закріпленню як інтертекстеми «з високим енергетичним потенціалом, що дає змогу йому просуватися в часі та просторі інтертексту, накопичуючи культурні змісти» [6, 99]. Уперше «народившись» у поемі «Сон» (*Усі на сім світі — / І царята, і старчата —* ***Адамові діти***), вона актуалізується як точна цитата в ідіостилі Б.–І. Антонича: ***Адамові сини*** *по світі розійшлися,/ Здвигаючи міста і тереми для Єви.*

Граматична, синтаксична трансформація прецедентного біблійного висловлення часто є ознакою його цілковитої асиміляції, входження у новий текст за принципом семантичного доповнення. *Напала ти на нас...,/ як та злодюжка./* ***Як тать. Вночі.****/ Ой, не жартуй з огнем!/ Бо ми ж тебе не так ще рубонем* (П. Тичина); ***Скидаймо овечі хутра!/ Впізнати бо час вовків*** (М. Розумний); *Я нарешті* ***збираю каміння, бо час****./ Я розвергав усе, що розвергати можна* (Ю. Бедрик). За своєю природою такі слововживання зближуються з узуально-стилістичним типом цитації, коли те чи те висловлення уже сприймається не стільки у його закріпленості за певним фрагментом знання, скільки в наповненості певними культурними смислами.

Максимальний ступінь трансформації засвідчують так звані «розірвані» цитати. У цьому разі ключові слова прецедентного біблійного висловлення у метатексті граматично (а іноді й семантично) дистанціюються, а новий авторський вислів постає на розростанні цитати до рівня речення або й періоду. Показовий із цього погляду фрагмент поезії І. Світличного, в якому відома біблійна сентенція «легше верблюдові пройти через голчине вушко, ніж багатому в Боже Царство увійти» (Матв., 19: 23–24) реінтерпретується у форматі «розірваної» й водночас «нарощеної» цитати: ***Я****, звичайно,* ***верблюд****. Я підступно й злочинно./* ***В вушко голки*** *циганської* ***ліз****, як маньяк./ А спитайте, чому. Та хотів самочинно/ Контрабандою* ***в рай*** *прошмигнуть на дурняк*. Смислово-естетична дисонансність «нарощених» розмовних і колоквіалізованих компонентів (*голка циганська; ліз, як маньяк; контрабандою в рай прошмигнуть на дурняк*) із високим ціннісним змістом прецедентного сакрального висловлення змінює не *традицію* біблійного слововживання, а *стереотип* його відтворення як застиглої формули, точної цитати.

Відомий сталий вислів *перекувати мечі на рала* — теж за походженням є біблійною цитатою, оскільки узятий дослівно з Книги пророка Ісаії: «і Він буде судити між людьми, і буде численні народи розсуджувати, і мечі свої перекують вони на рала, а списи свої — на серпи. Не підійме меча народ проти народу, і більше не будуть навчатись війни» (Ісайя, 2:4). Сьогодні це традиційний засіб окреслення й оцінювання ситуації, «коли йдеться про відмову від агресивних, войовничих намірів» [5: 129]. Формат його вживання у контекстах — різноманітний. Насамперед це точна цитата з майже дослівним збереженням лексичного наповнення (*Я знаю, –/* ***Перекують на рала мечі****./ І буде родюча земля –/ Не ця. І будуть одні ключі/ Одмикати усі серця* (Є. Плужник); *Усе для фронту — хліб ішов з полів./ Усе для фронту — зброю ми кували./* ***Мечі перекували на орала*** *— / Боєць в життя ту мрію перелив* (А. Малишко). Натомість із жанрово-тематичними особливостями громадянської поезії І. Франка пов'язуємо розширення первинного лексичного складу цієї біблійного цитати, зокрема за рахунок епітета *патріотичний*: *Нам, хліборобам, що з мечем почати?/ Прийдесь нову зробити перекову./* ***Патріотичний меч перекувати/ На плуг*** *— обліг будущини орати* (І. Франко).

Наведена ілюстрація з вірша І. Франка «Колись в сонетах Данте і Петрарка...» — типова для мовно-поетичної практики перших десятиліть XX ст., яка відбивала соціокультурні, соціополітичні зрушення у суспільній та індивідуальній мовній свідомості: *Повстаньмо ж тепера усі, як один,/ за діло братерськеє спільне!/* ***Розкуймо на зброю плуги****! Що орать, — / Коли наше не вільне* (Леся Українка). Крім характерних лексичних одиниць та сполук, конструкцій (*діло братерськеє, повстаньмо, наше не вільне*), ці тенденції засвідчують також антитекстові трансформації розглядуваної біблійної цитати: *Мають знамена, і б'ється козацтво, / Крові потоки ллючи.../* ***Сміло з повіток плуги викидайте,/ Куйте вселюдно мечі*** (О. Олесь).

Перебудова первинної форми, що зумовлює повне або часткове заперечення змісту, умотивовує новітню інтерпретацію біблійних цитат у структурах антитексту. Спростовуючи усталену думку про те, що цей тип текстотворення актуальний тільки для новітньої поезії, звернімося до мовотворчості першої половини XX ст.: на переосмисленні, дискусійній інтерпретації біблійних висловлень постає новітній публіцистичний зміст, часово маркована естетика образів П. Тичини, М. Рильського, О. Олеся, М. Вороного, М. Зерова. Пор.: *Той крик підземний струни хай німії/ в душі твоїй розбудить: помста, гнів/ хай зазвучать!* ***Не плач Ієремії,/ а безпощадний гнів богатирів*** (П. Тичина); *Співали, як же! Пригадай,/ Однолітку і друже давній,/ Немов на глум,* ***хтось пісню дав нам,/ Як ми казали: хліба дай*** (М. Рильський), *Ідуть вони, тужать, степом, селами, .../* ***На їх голосіння/ Дають їм каміння****,/ Лушпиння з насіння* (О. Олесь).

Водночас в ідіостилях авторів-авангардистів та постмодерністів заперечення у формі антитези, гротескової або інвективної метафори — наскрізна стильова норма текстотворення: *Сьомої днини ти — чоловік — / виліпив Творця з червоної глини* (І. Римарук); *Юда рятує Спасителя/ Спаситель цілує розбійника/ настав-таки День Гніву* (І. Римарук); *В будинкових утробах, як в китах,/ живемо й терпимо хитання і задуху* (І. Малкович); *Чи в різдвяну сльоту надворі/ заблудились вар'яти й царі/ обминаючи світ і господу* (В. Махно); *Множиться зоря у твердих снігах у дзеркальних мурах./ І з дороги збилися Тріє царі у маскхалатах* (І. Римарук). У цьому разі розглядувані біблійні цитати виконують значнішу роль, ніж просто вказівка на додаткову інформацію: цитата стає засобом експресивно інтенсифікованого, іноді й аксіологізованого смислотворення. Говорячи «чужим», біблійним словом, автори надають йому нової оцінності, часто цілковито протилежної первинній: «Інший голос, що оселився в «чужому» слові, по-ворожому зіштовхується з його справжнім хазяїном й примушує служити протилежній меті» [1: 116].

Поширений різновид цитатних знаків у поезії — *вказівки на «чужий текст»*, які у семантично й структурно згорнутому форматі містять вказівку на текст-джерело. У структурі метатексту ці знаки функціонують як: *імена* (власні імена, «вічні образи»), *художні предикати* (слова і словосполучення, що вказують на сюжетні чи інші відносини між

«іменами художнього тексту»), *атрибути* (перенесення з якого-небудь тексту ознак імен), «*міфеми*» (відтворення всієї ситуації, тобто і відносин персонажів, і їхніх імен).

Кількісно найбільш репрезентативні, семантично різнотипні й функціонально навантажені вказівки — *біблійні імена*. Їхня інтертекстуальна резонансність відчутна і в епітексті (зокрема у структурній позиції заголовка), і в самому метатексті, де вони зазвичай виступають точковими цитатами (термін М. Ю. Белякової), що пов'язують авторський вислів із прототекстом Біблії, з його базовими прецедентними ситуаціями та семантичними моделями. Такими енергетично сильними, здатними «відгукуватися» у мовній свідомості читача точковими цитатами є імена, символізовані як культурні знаки Нового завіту (*Учитель, Предтеча, Марія Магдалина, Вероніка, Симон, Петро, Варава, Пілат, Юда, Ірод, Іродіада*) та Старого Завіту (*Ной, Лот, Каїн, Авель, Самсон, Даліла, Голіаф, Мойсей* та ін). Пор.: *Відрине кров і грозовий розряд/ отерпне в ділі, як в дерево./* ***Каїне, Каїне, де твій брат****? / (Справді, а де бо він?..)/ Хтось фіолетовий морок простер/ на світ — аж ступити незмога.../* ***Каїне, Каїне****, хто ж ти тепер — без* ***Авеля****, брата свого* (О. Забужко); *Воздвигне Вкраїна/ святого* ***Мойсея*** *— не може ж так буть!* (П. Тичина); *Не виведе новітній нас* ***Мойсей****/ На інші зорі й тихі води./ Убили землю неземної вроди, наш дім, наш хліб і славу — наше все!* (І. Жиленко); *Вірю я, що обороне/ Сам себе мій край.../ О мій* ***велетню Самсоне****,/ Пута розривай* (О. Олесь); *Любов підкралась тихо, як* ***Даліла****,/ а розум спав — довірливий* ***Самсон*** (Л. Костенко); *Був* ***Ірод*** *і була* ***Іродіада****./ І* ***Саломея****, дочечка, була./ І їй сказали, то вона і рада,/ і голову на блюді подала./../ І голову в тих кучерях по плечі,/ їм подала, від крові аж хмільна./ А що була то голова* ***Предтечі****, — / то що у цьому тямила вона* (Л. Костенко); ***Петро*** *– не* ***Юда****. Він любив* ***Учителя****./ І вуст він був би зроду не отверз./ .. Коли вели* ***Ісуса*** *до мучителя,/ була сльота.* ***Петро апостол*** *змерз.* (Л. Костенко); *Тож не була вузесенька стежина./ Там цілі юрми сунули туди./ І плакала* ***Марія Магдалина****, що не подав ніхто йому води* (Л. Костенко).

Лінгвокогнітивну специфіку біблійних імен як точкових цитат Святого Письма визначає їх чіткий зв'язок із певними прецедентними ситуаціями, у яких закладено змістово-ціннісні основи їхнього уживання як мовно-естетичних знаків духовної культури, вербалізаторів певних фрагментів сакральних знань, які в масовій свідомості мовців мають однореферентні асоціації. Тому зазвичай біблійні антропоніми — абсолютно семантично достатні для презентації прецедентної когнітивної структури та ситуації [10: 134]. Класичні приклади таких кореляцій — «Каїн – братовбивство», «Юда — зрада», «Симеон Киринейський — допомога ближньому», «Вероніка — співчуття», «Магдалина — каяття» та ін.

Образи, алюзовані, вербалізовані у формі знаків — вказівок на текст (або ж точкових цитат) Святого Письма, часто слугують засобами оцінки, пов'язуючи хронологічно й ментально різні фрагменти на-

ціональної історії та культури. Показовий із цього погляду опис чорнобильської трагедії через реінтерпретацію образу *зоря Полин* як точкової лексичної цитати з пророчої книги Нового Завіту — Об'явлення Св. Івана Богослова: «і велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А йменя зорі тій Полин. І стала третина води, як полин, і багато з людей повмирали з води, бо згіркла вона» (Об'явлення Св. Івана Богослова, 8:10–11). Пор.: ***Зоря Полин, відома з Одкровення**,/ Упала в Прип'ять атомним вогнем* (І. Гнатюк); *Чому **звізда-Полин** упала в наші ріки?!/ Хто сіяв цю біду і хто її пожне*? (Л. Костенко); *І сходить над Дніпром гірка **зоря-полин*** (Л. Костенко). Частотність таких апеляцій в українській поезії постчорнобильського періоду дає підстави дослідникам (І.Л. Гоцинець) констатувати виформування новітньої, часово маркованої образотвірної та аксіологічної норми художнього стилю.

Цитата як компонент інтертекстуальної стратегії не тільки створює діалог текстів, які належать до хронологічно й ментально різних пластів національної історії та культури, але й сприяє його *поліфонізації*. Наприклад, кількавекторний діалог з одночасним апелюванням до прецедентного тексту Святого Письма і до знакових подій національної історії, «що викликає в уяві читача певні оцінні асоціації та пригадування» [4: 103], дослідники констатують у мовотворчості І. Римарука: *І **розверзнеться небо** й лайном та гноєм/ заколотить закрутить безжальний вир/ і можливо знайдеться кому називатись **Ноєм**/ і напевно врятується знову останній звір/ ти злетиш аки птах над **потопом**/ у ковчегу уздриш свого двійника/ він загинув **під Берестечком**? **Під Конотопом**? А різниця йому яка?* Опорні цитатні слова (лексичні точкові цитати) *Ной, потоп, ковчег, розверзлися небеса* забезпечують прочитуваність апеляції до оповіді про всесвітній потоп. В авторській інтерпретації ця апеляція контамінована з більш прихованими, експлікованими тільки як знакові топоніми семантичними натяками на історичні події України — битву під Берестечком та битву під Конотопом.

Мовомисленнєву конденсованість, коли в метатексті «проступає» кілька голосів попередньої традиції української класичної літератури, засвідчує розгорнута метафора Б. Бойчука, в якій відбувається колажне зрощення «свого» і «чужого» слова, пор.: ***Минають дні**/ з закутаними лицями/ і не **торкають/ моченою в оцті губкою/ уста***. Одночасна двоспрямована алюзія до Страстей Христових і до мовостилю Т. Шевченка («Минають дні, минають ночі...») створює поліфонізм авторського вислову як носія і традиційних, й оновлених фрагментів культурних знань.

Отже, біблійна цитата у сучасному українському поетичному тексті — це функціонально-стилістичний код, який засвідчує зорієнтованість авторського мовомислення на універсум духовної культури, передусім — Святого Письма, мовна естетика, образність, символіка якого суголосна нашим сучасникам. Лінгвопоетична актуальність біблійних цитат як одиниць поетичного текстотворення, компонентів за-

гальної інтертекстуальної стратегії простежується на всіх етапах становлення національної поетичної мови.

1. *Бахтин М.М.* Вопросы литературы и естетики / М.М. Бахтин. — М., 1976.
2. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької наново перекладена. / переклад проф. Івана Огієнка. — Українське Біблійне товариство, 2006. — 1375 с.
3. *Єрмоленко С.Я.* Мова і українознавчий світогляд: [монографія] / С.Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. — 444 с.
4. *Кальченко Т.* Прецедентні феномени біблійного походження в ліриці І. Римарука / Т. Кальченко. // Культура слова. Вип. 77. — К., 2012. — С. 101–106.
5. *Коваль А.П.* Спочатку було слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові : [науково-популярне видання] / А.П. Коваль. — К.: Либідь, 2001. — 312 с.
6. *Кузьмина Н.А.* Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка : [монография] / Н.А. Кузьмина. — Екатеринбург, Омск, 1999. — 266 с.
7. *Минц З.Г.* «Забытая цитата» в поэтике русского постсимволизма // Ученые записки Тартуского университета. Вып. 936. Труды по знаковым системам. Выпуск 25. — 1992. – С. 123–136.
8. *Минц З.Г.* Функции реминисценций в поэтике Ал. Блока / З. Г. Минц // Труды по знаковым системам. Выпуск 6. — Тарту, 1973. — С. 387–413.
9. Молитва небо здіймає вгору : Антологія української християнської віршованої молитви XIX — початку XXI століть / Упоряд. Г.В. Баран. — Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2011. — 1056 с.
10. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: термінол. енциклопедія / О.О. Селіванова. — Полтава: Довкілля — К, 2006. — 716 с.
11. *Смирнова Т.А.* Типология и функции цитаты в художественном тексте (на материале романов А. Битова «Пушкинский дом», В. Маканина «Андеграунд, или Герой нашего времени»): Автореф. дисс. .. канд. филол. наук: спец. 10.01.08 – Теория литературы. Текстология» / Т.А. Смирнова. – М., 2005. — 20 с.
12. *Сулима В.* Біблія і українська література : [навчальний посібник] / В. Сулима. — К.: Освіта, 1998. — 399 с.

Статтю отримано 12.09.2013.

Galyna Syuta
Kyiv

TYPOLOGY AND FUNCTIONS OF BIBLICAL QUOTATION IN THE UKRAINIAN POETIC LANGUAGE OF THE TWENTIETH CENTURY

The article illustrates that the biblical quotation in modern Ukrainian poetic text is a functional-and-stylistic code that represents the dialogic links of the author's idiostyle with the precedential text of Holy Scripture. Linguopoetic relevance of the biblical quotations, which differ in the way of reactualization, structure and text-forming functions, has been highlighted also in the aspect of the precedential situations presentation.

Keywords: poetic text, precedential text, metatext, the biblical quotation, precedential situation, typology of the lexical quotation, functions of the quotation, resonance of the quotation.